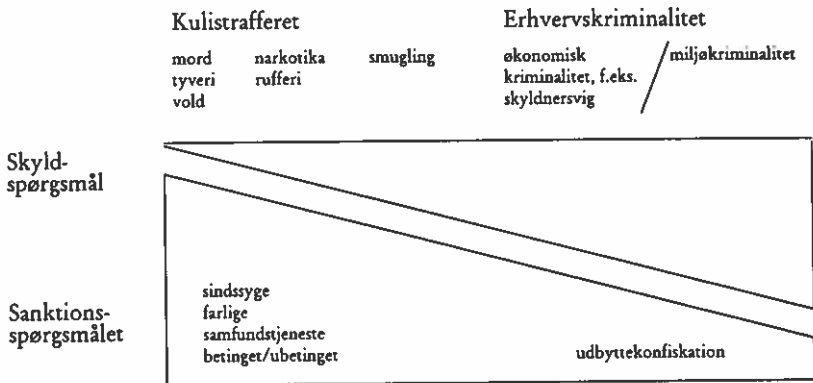

Strafferet for kulier og for erhvervsliv – et modelforsøg

af professor Gorm Toftegaard Nielsen

Lighed for loven er for mange et af de højeste idealer inden for juraen. De, der beskæftiger sig med strafferet, ved, hvor svært det er at nå idealet; ellers kan de blot lave en lyn-undersøgelse af, hvem der sidder i fængslerne. Det hænger naturligvis sammen med, at tyveknegte, røvere og voldsmænd typisk kommer fra de dårligst stillede kredse i samfundet. Det hænger imidlertid også sammen med, at de forbrydelser, der begås i samfundets top, sjældent fører til idømmelse af langvarige fængselsstraffe. Der kan være flere grunde til dette, men én af grundene er nok, at retsvæsnet har meget større problemer med at håndtere disse straffesager end tyveri- og mordsager. Umiddelbart kan dette måske undre nogle, fordi det jo følger af straffelovens § 2, at hele straffelovens almindelige del finder anvendelse på alle strafbare forhold. Det er således de samme hovedprincipper, retsvæsnet skal anvende i alle sagerne uanset hvilken overtrædelse af straffelov og særlov, der er tale om. Det følgende er et lomme filosofisk forsøg på at opstille en simpel model til belysning af nogle af de nævnte forskelle.

Modellen skal illustrere, hvad man måske kunne kalde tyngden af de dogmatiske problemer, der skal løses for at nå en domfældelse i de to typer straffesager. Påstanden er således, at der i en typisk straffelovssag så godt som ingen jura kræves for at afgøre skyldspørgsmålet, medens der ved behandlingen af sanktionsspørgsmålet er forholdsvis mange legale muligheder. Omvendt er der ved behandlingen af sager om økonomisk kriminalitet og erhvervsstrafferet efter særlov ofte meget store dogmatiske problemer, før skyldspørgsmålet kan afgøres. Sanktionsmulighederne er ofte snævre i denne type sager. Der er således ikke tale om problemer med særlig ung alder, utilregnelighed (der altså i denne sammenhæng placeres i sanktionsdelen, selv om den efter straffeloven hører til skyldspørgsmålet), handlen i affekt m.v. Omvendt kan der dog på erhvervsiden være komplicerede dogmatiske spørgsmål om konfiskation af udbyttet og om frakendelse af retten til at drive visse former for erhverv.

1 Legalitetsprincippet

Det er et grundlæggende offentligretligt princip, at al myndighedsudøvelse i form af indgreb i borgernes frihed og ejendom kræver lovhjemmel. I århundreder har det været accepteret, at den strengeste udformning af dette princip gælder inden for strafferetten. Dette er ikke blot et almindeligt strafferetligt princip, men fremhæves også undertiden i forskrifter på højere niveau, jf. således Norges grundlov § 96 og Den europæiske Menneskerettighedskonvention art. 7. Legalitetsprincippet er tæt knyttet til den beskyttelse af borgerne, der

ligger i, at den, der overholder de gældende love, ikke bliver straffet. Altså det man i oplysningstiden kaldte den borgerlige frihed og det, vi i dag kalder retssikkerhed. Dette princip er nok i dag så fundamentalt i strafferetten, at vi end ikke overvejer dets berettigelse nærmere.

1.1 Straffeloven

Ser man først på de almindelige forbrydelser, kan det vel undre, at samfundet netop i strafferetten giver den borger, der læser loven, en særlig beskyttelse. Han findes nemlig næppe inden for de traditionelle kriminelles rækker. Jeg har i hvert fald aldrig mødt en tiltalt for almindelig kriminalitet som tyveri, voldtægt o.s.v., der havde læst loven. Der er naturligvis ikke noget bevis for, at der ikke findes andre, der undlader tyveri, voldtægt, røveri o.lign., netop fordi de har læst i straffeloven, at det er strafbart. Den, der ønsker at tro på dette, skal have lov at forblive i sin salighed, men andre bør vel overveje, hvorledes det går til, at straffeloven med den stærkeste binding til legalitetsprincippet netop er den lov, der er mindst grund til at tro, at adressaterne læser. Alligevel lykkes det smukt strafferetten at opretholde princippet om, at alle bør kende loven og at det ikke fritager for straf, at man ikke har læst den.

Når vi som jurister overhovedet kan opretholde disse normer om alles kendskab til loven, selvom de intet har med virkeligheden at gøre, er det primært, fordi straffesystemet fungerer i den forstand, at stort set alle danskere ved, hvad der er strafbart. Uden på noget tidspunkt at have læst straffeloven og endnu mindre teorien har selv den bogligt tungeste del af befolkningen en fin fornemmelse for, hvad der er strafbart, og hvad der ikke er strafbart. For overholdelsen af straffeloven er det helt afgørende, at forbrydelserne er så enkelt beskrevne, at stort set enhver kan forstå grænserne for det strafbare. De ofte meget forfinede problemstillinger, der dyrkes i den strafferetlige teori, har meget ringe betydning i det praktiske liv. Som eksempel på en sådan problemkreds kan nævnes sammenstødsproblemerne: skal man både citere § 216 om voldtægt og én af voldsbestemmelserne? Svaret på dette spørgsmål udmærker sig ved, at det er svært at se, at det har nogen betydning for dommen, bortset fra helt specielle tilfælde. Når vi drøfter den almindelige kriminalitet, vil en handling miste meget i strafværdighed, hvis det overhove-

det er tvivlsomt, om den er en forbrydelse. Det, man kunne kalde den strafferetlige hverdag, er altså for alle aktørerne uden nogen form for strafferetlig udfordring. Det kan til dels belyses gennem de domme, der er medtaget under straffelovens § 1 i Systematisk oversigt over domme i kriminelle sager. I de sidste 20 år (1977-1996) omfatter oversigten 18 sager. Heraf vedrører alene de 3 straffeloven; én af disse 3 vedrører fortolkningen af sanktionsreglerne (U 1982.201 V), én om fortolkning af en strafferegel vedrører døgnpleje (U 1988.79 V) og én vedrører kørsel med bus uden billet (VLD 2.3.1993).

1.2 Erhvervsstrafferetten

Problemerne omkring legalitetsprincippet opstår altså typisk ved behandlingen af særlovssagerne. Forholdet kan også udtrykkes således, at de aktører, der hver dag behandler almindelige straffesager uden juridiske problemer, ved særlovssager pludselig kastes ud i en række strafferetlige problemer, som de stort set er uforberedte på. I disse sager opretholdes også princippet om, at enhver bør kende loven, selvom det åbenbart drejer sig om langt mere indviklet lovgivning. Når systemet her hænger sammen, skyldes det, at adressaterne for denne lovgivning ofte er erhvervslivets aktører. Altså firmaer, hvor ledelsen har ressourcer til at skaffe sig kendskab til den relevante lovgivning. Så længe straffesystemet alene rammer firmaerne (de juridiske personer) og deres ledende personer, er der således en vis mening i at opretholde kravet om kendskab til gældende lovgivning. Efter dansk rets almindelige meget vide regler om medvirken (straffeloven § 23) er der i mange tilfælde også mulighed for at straffe menige medarbejdere. I forhold til disse vil et krav om, at de bør kende loven, ofte være absurd. F.eks. kan det ikke kræves, at den, der ekspederer i en bagerforretning, skal være fortrolig med de relevante dele af veterinær-, miljø- og markedsføringslovgivningen. Helt uafhængig af disse teoretiske overvejelser undlader man i praksis at rejse sager mod menige medarbejdere.

Det er i øvrigt karakteristisk, at den lovgivning, der involveres i erhvervsstrafferetten, ofte er en fundamentalt anden lovgivning end straffeloven. Straffeloven skrives groft sagt med den intention at styre borgernes adfærd gennem en straftrussel. Det retlige regelsæt i erhvervsstraffesager er regler, der ikke primært er skrevet for at

styre borgerne ved straftrusler. I den ene del af de svære sager er formueretten og selskabsretten meget væsentlige elementer. F.eks. beskriver aktieselskabsloven, hvorledes aktieselskaber oprettes, styres og virker. Nogle af disse regler er strafsanktioneret, men straf-sanktioneringen er ikke essensen, men et vedhæng. I andre sager f.eks. om skyldnersvig er rene formueretlige regler f.eks. om pantets udstrækning afgørende. I særlovsstrafferetten er de relevante regler typisk rent forvaltningsretlige regler, f.eks. byggelov og planlov. Disse love er ligesom aktieselskabsloven ikke primært skrevet som straffelove. Også ved særlovssager indgår imidlertid love, som ikke er strafsanktonerede, men alligevel relevante, f.eks. opstår ofte spørgsmålet, om forvaltningsloven er overholdt i forbindelse med udstedelse af et påbud. I disse sager er den strafsanktonerede norm ofte ikke et generelt forbud som straffelovens regler, men en konkret forvaltningsafgørelse (tilladelse, påbud eller forbud), hvilket giver helt andre legalitetsproblemer end i tyverisager.

2 Medvirken

Ovenfor er omtalt problemerne med medarbejderes kendskab til nutidens ofte komplicerede erhvervslovgivning. Også på andre punkter er medvirkensreglerne et godt område til at belyse forskellene på kulikriminalitet og særlovsovertrædelserne. Som bekendt giver den danske straffelov rige muligheder for at straffe alle, der på en eller anden måde bidrager til forbrydelsens udførelse. Ved røverier og tyverier er der således ingen problemer med at straffe eventuelle chauffører, "vagtmænd" o.lign. I praksis søges alle medvirkende straffet. Dette er forsvarligt, netop fordi de pågældende er gået sammen i en enhed for at begå forbrydelsen.

2.1 Intern medvirken

Når der er tale om flere samvirkende aktører i erhvervslivet, er der oftest tale om personer, der samvirker om overtrædelserne, fordi de som ansatte i samme firma har et normalt arbejdsfællesskab. Altså som udgangspunkt ikke alene et lovligt fællesskab, men et samfundsnyttigt fællesskab. Det ville ofte være åbenbart urimeligt at straffe alle menige medarbejdere for overtrædelserne. Den officielle strafferetlige doktrin siger, at det ikke er nogen undskyldning, at en forbryd-

else begås efter ordre. Dette princip virker udmærket ved mord og overfald, men ingen vil forhåbentlig påberåbe sig det som begrundelse for at tiltale en sekretær, der efter ordre fra chefen udarbejder en skrivelse til et reklamebureau vedr. en annonce, hvis offentliggørelse indeholder en overtrædelse af markedsføringsloven. I meget vidt omfang løses disse problemer om fordelingen af strafansvar inden for virksomheden ved, at tiltale rejses mod virksomheden. Det er klart, at behandlingen af disse spørgsmål om intern medvirken juridisk er langt mere komplicerede end behandlingen af medvirkensproblemerne ved kulikriminalitet.

2.2 Ekstern medvirken

I modsætning til den interne medvirken kan tænkes, at to selvstændige virksomheder ved deres samvirken begår en strafbar handling, f.eks. en producent og et reklamebureau, der foretager en ulovlig annoncering af virksomhedens produkter. Umiddelbart kunne dette forhold synes at have en vis lighed med kulier, der går sammen om et bankrøveri, således at den ene går ind i banken og den anden holder uden for som chauffør. Som overvejende hovedregel er der imidlertid den klare typeforskel, at de to kulier går sammen for at begå en forbrydelse. En erhvervsvirksomhed, som kontraherer med en anden, gør det typisk, fordi den anden virksomhed repræsenterer en særlig sagkundskab. I det nævnte eksempel går producenten vel til reklamebureauet, fordi dette har særlig viden om, hvorledes en annoncering bedst gennemføres – forstået som sikrende det bedste afsætningsresultat. Imidlertid er det også sådan, at man vel kan formode, at medens producenten f.eks. kender reglerne for arbejds miljø-mæssig håndtering af dens egne maskiner og råstoffer, må reklamebureauet formodes at kende markedsføringslovens regler for reklamer. I praksis opretholder man tesen om, at alle er pligtig til at kende loven også uden for deres eget område, selvom alle vel er klar over, at dette ikke er muligt.

Det er tankevækkende, at Østre Landsret i U 1995.814 Ø fastslår, at en tiltalt ejer af en udlejningsejendom kun skal straffes med halv bøde for at følge sin advokats råd ved opkrævning af husleje. Den tiltalte havde straks efter den endelige administrative afgørelse tilbagebetalt det for meget krævede beløb med renter. Man kan alt efter temperament glæde sig over at leve i et samfund, hvor rets-

væsnet har så fine ressourcer, at man har tid til at forfølge denne slags "kriminelle" eller glæde sig over, at retten så klart fastslår, at det kun er halvkriminelt at følge sin advokats råd. Eller man kan måske håbe, at dommerne en dag vil overveje, hvad det egentlig er, de kræver af borgerne.

2.3 Lovgivers løsning(er)

Det almindelige princip ved kulikriminalitet er som nævnt, at begge implicerede straffes. Det harmonerer typisk med begges kriminelle intentioner. Når en erhvervsvirksomhed søger hjælp hos en anden virksomhed, er det imidlertid typisk en følge af den arbejdsfordeling (specialisering), der er nødvendig inden for erhvervslivet. Det er beskæmmende, at denne realitet så sjældent afspejler sig i lovgivnings- og retspraksis.

I dansk ret findes mig bekendt kun én lovregel, der klart bygger på disse synspunkter. Efter byggelovens § 30, stk. 3, er en bygherre, der kan henvise til, at han har hyret én til byggeriet, kun strafansvarlig for overtrædelse af byggeloven, hvis han selv har handlet eller truffet beslutninger med viden om, at forholdet var ulovligt. Hvis omvendt bygherren fastholder en bestemt fremgangsmåde efter, at hans entreprenør har fortalt ham, at den er ulovlig, er der mulighed for at lade entreprenørens strafansvar bortfalde. Dele af reglen kan spores tilbage til betænkning nr. 141.1955 afgivet af Byggelovsudvalget af 1948 s. 54, hvis forslag blev gennemført ved lov nr. 246 af 10.6.1960. Det kan undre, at da man i 1975 delte byggeloven i en byggelov og en planlov, blev ansvarsfordelingsreglen ikke medtaget i planloven. Der er ikke i motiverne angivet nogen begrundelse herfor, jf. FT 1974-75, 2. samling, Tillæg A sp. 2681. Planloven følger således straffelovens almindelige princip, hvorefter begge - bygherre og entreprenør - typisk er straffskyldige. I lov om andelsboligforeninger og andre boligfællesskaber findes en 3. regel. Efter denne lov § 15, stk. 3, rammer strafansvaret nemlig alene den, der som mægler eller rådgiver erhvervsmæssigt medvirker ved en overdragelse, hvor der kræves for høj pris for andelen, jf. FT 1978-78, Tillæg A sp. 2399. En sælger beder sin mægler om at forlange en vis pris, men får at vide, at det vil mægleren ikke være med til, fordi det er en ulovlig høj pris. Sælgeren fyrer mægleren og sælger selv andelen til den

ulovlige overpris. Efter lovens klare bestemmelse kan han ikke straffes.

De nævnte tre eksempler er alle taget inden for det samme ministeriums område. Alligevel løses helt parallelle problemer på tre forskellige – og ikke forenelige – måder. Det turde være klart, at området for ekstern medvirken i erhvervsstrafferetten er et område mere præget af tilfældighed end af fornuft.

3 Overtrædelsens omfang og udbytte

Forbrydelser som mord, tyveri, vold, voldtægt o.s.v. har et forholdsvis veldefineret fuldbyrdelsesmoment. F.eks. er mord fuldbyrdet i det øjeblik, den angrebne dør. Ved tyveri kan det være mere tvivlsomt. Fuldbyrdes butikstyveri f.eks. når varen puttes i lommen, eller skal kassen passeres? Spørgsmålet er afgørende for, om der skal straffes for forsøg eller for fuldbyrdet forbrydelse. Udover dette opererer teorien med nogle specielle forbrydelser, f.eks. brugstyveri som strækker sig over en vis tid. Ved kulikriminaliteten er disse spørgsmål om fuldbyrdelse og forbrydelsens tidsmæssige udstrækning af meget ringe betydning for straffen. Ofte bruges ukritisk ordet tilstandsforbrydelse til at beskrive disse forhold.

I særlovsstrafferetten er et af hovedspørgsmålene ofte forbrydelsens udstrækning – også tidsmæssigt. Dette hænger sammen med, at sanktionerne oftest er nøje forbundet med, hvad tiltalte har fået af udbytte ved overtrædelsen. Dette problem er naturligvis velkendt inden for narkotikasagerne, hvor konfiskationsspørgsmålet da også dyrkes med betydelig ihærdighed. Noget andet er så, om de store beløb, der konfiskeres som udbytte i disse sager, nogensinde betales. Den enkle model, der bruges ved narkosager: salgspris – købspris er stort set uanvendelig, når sagen vedrører udbyttet ved en ellers lovlig erhvervsvirksomheds overtrædelse af lovgivningen. I disse sager er problemerne ved at beregne udbyttet meget betydelige. Første forudsætning er dog, at anklagemyndigheden overhovedet er opmærksom på sammenhængen mellem overtrædelsens omfang og udbyttets størrelse. I U 1989.800 H var rejst tiltale for overtrædelse af lov om butikstid begået den 11. oktober 1987 kl. 13.15. Anklagemyndigheden havde beregnet fortjenesten ved 11 måneders ulovligt salg. Domstolene kunne naturligvis kun tage hensyn til det ene

minut, der var rejst tiltale for. I det større billede er dette naturligvis en ligegyldig sag, hvis det ikke var fordi, den blot illustrerer et problem, der i meget vidt omfang generelt volder anklagemyndigheden store problemer. For miljøsager har jeg belyst problemet i Arbejdsrapport nr. 77 1995 fra Miljøstyrelsen, særligt s. 30 ff.

4 Bevisproblemer

Til sidst skal påpeges endnu en meget væsentlig forskel på kuli-strafferetten og erhvervsstrafferetten, nemlig karakteren af bevisproblemerne. Sagt meget kort og firkantet: ved mord, vold, o.s.v. vedrører eventuelle bevisproblemer typisk spørgsmålet om, hvem der er gerningsmanden. Efterforskningen er primært rettet mod at finde den rette. Ved de fleste erhvervsstraffesager er det eneste sikre, hvem der er den eventuelle gerningsmand eller rettere gerningsvirksomhed. Er der tale om en overtrædelse af en virksomheds miljøgodkendelse, en producents overtrædelse af markedsføringsloven eller en fallents tømning af et selskab, er det i alle tilfælde fra start klart, hvem en eventuel sag skal rettes imod.

Det ville være dumt heraf at udlede, at så er disse sager lettere at efterforske end de almindelige straffesager. Problemet er nemlig her, om der overhovedet foreligger en strafbar handling. Som allerede nævnt implicerer dette spørgsmål ofte anvendelse af en særdeles kompliceret branchelovgivning. Det burde ikke kræve nærmere dokumentation at hævde, at det er svært for en politimand at lave efterforskning vedrørende overtrædelse af regler, han ikke har noget videre kendskab til. At dette overhovedet lykkes, skyldes i vidt omfang, at sagerne oftest er gennemarbejdet og godt belyst af en særmyndighed, før denne overlader sagen til politiet. Politiet og anklagemyndigheden får således ofte beviserne serveret udefra.

5 Sammenfatning

Normalt behandles kulistrafferettens problemer meget grundigt i teorien. Det synes mere eller mindre klart udtalt – forudsat, at denne lærdom er fundamentet for erhvervsstrafferetten. Jo mere grundigt kulistrafferettens problemer behandles, jo bedre bliver fundamentet for erhvervsstrafferetten. Man har en højtravende juridisk tro på, at

dyrkning af reglerne i kuliområdet gør dem mere anvendelige på erhvervsstrafferettens område. Jeg har forsøgt overfor at angive nogle brikker til belysning af, hvorfor jeg ikke tror på denne overførselsmodel. Inspirationen er i høj grad min beskæftigelse som anklager i 10 år. Jeg må tilstå, at min erfaring nærmest siger mig, at den, der vil behandle erhvervsstrafferetten på grundlag af kuli-strafferettens principper, aldrig forstår erhvervsstrafferetten. Retsregler er nok en form for virkelighed for jurister og andre. Men at tro, at virkeligheden er et produkt af juraen, er lige så dumt som at tro, at man kan håndtere en morder og en miljøsyndende virksomhed på samme måde. Ethvert forsøg på dette vil ende med, at de store går fri og de små straffes.